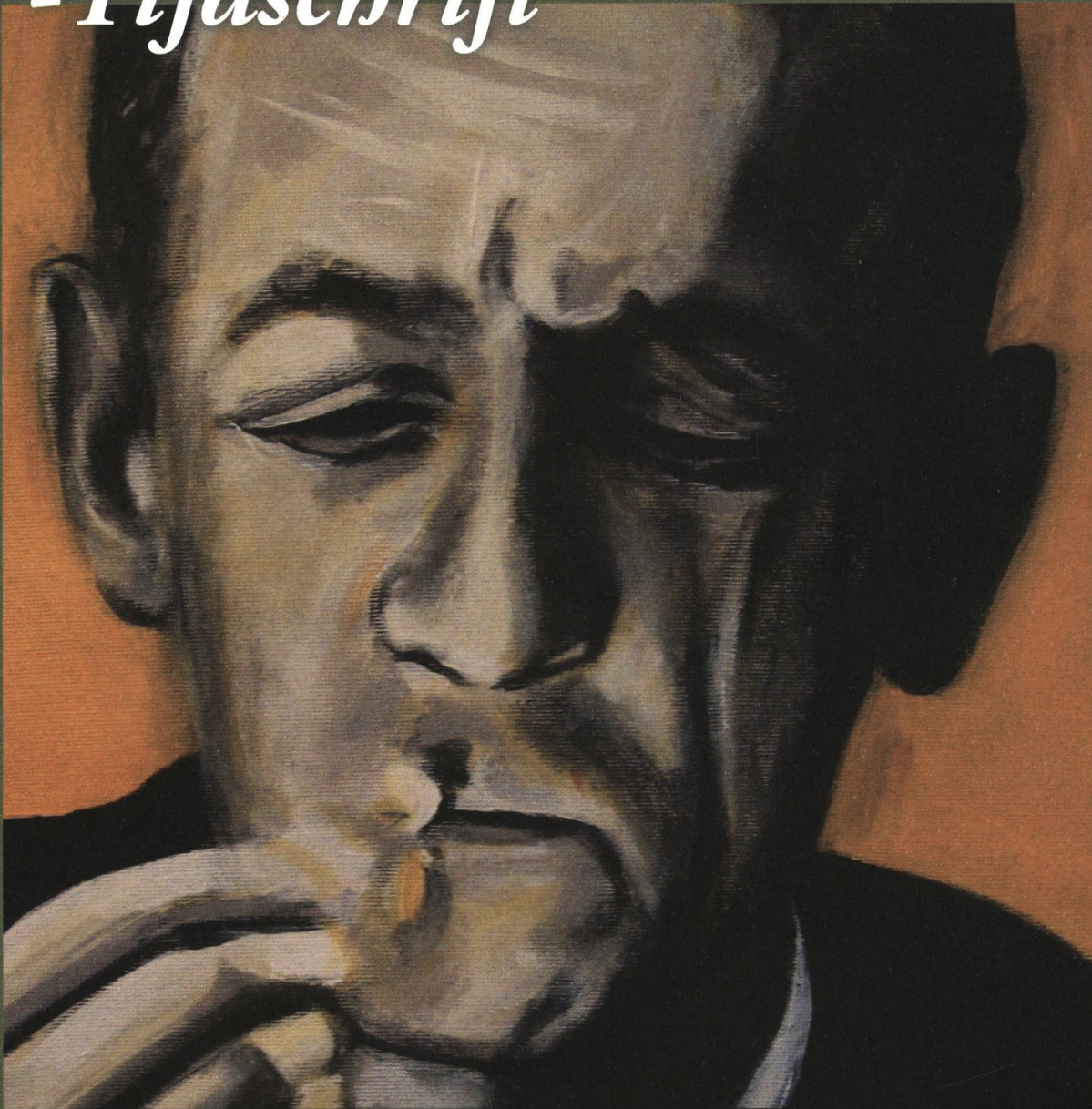


# *Filosofie* *-Tijdschrift*



Tweemaandelijkse tijdschrift van de Stichting Filosofie-Tijdschrift • jrg. 28 nr. 2 • maart/april 2018

## **Merleau-Ponty**

COMPARATIEVE FILOSOFIE • FILOSOFIE VAN TECHNIEK EN ICT • FILOSOFISCHE PRAKTIJEN • FILOSOFIE EN ONDERWIJS

Garant



# Merleau-Ponty over ruimte

## Gustan Asselbergs

Waarin verschilt de wijze waarop mijn arm op tafel rust van een glas water dat op tafel staat? Het is indrukwekkend hoe dit eenvoudige voorbeeld een scala aan filosofische kwesties oproept. Hoe is de ruimtelijkheid van het eigen lichaam te begrijpen? Waardoor wordt de ruimtelijkheid van een ding bepaald? Wat dienen we eigenlijk onder 'ruimte' te verstaan? Het zijn de vragen van een fenomenoloog die de radicale wending maakt naar de geleefde ervaring, vanuit de overtuiging dat alleen op deze wijze oorspronkelijke inzichten mogelijk zijn. Dat het hier om iets uiterst complex gaat, geeft Heidegger onomwonden aan wanneer hij de verhouding tussen ruimte en lichamelijkheid als een 'größere, schwierigere Frage' bestempelt. (Heidegger, (1987, 110). In dit artikel zal ik uiteenzetten hoe Merleau-Ponty's analyses uit *Phénoménologie de la Perception* een antwoord bieden.

### Situationele ruimtelijkheid

Reeds het voorbeeld van de rustende arm en het glas water geeft aan dat er een onderscheid gemaakt moet worden tussen hoe ik mij als levend lichaam ruimtelijk ophoud en hoe de dingen om mij heen ruimtelijk gegeven zijn. Het eigen lichaam blijkt niet aantrefbaar als een ding onder andere dingen. Waarom? Omdat het altijd *met* mij gegeven is. (Merleau-Ponty, 2009, 85). Ik kan mijn lichaam nooit in de blik krijgen als het levende lichaam dat ik ben. Sterker nog: volgens Merleau-Ponty is het lichaam mijn gezichtspunt op de wereld ('mon point de vue sur le monde') en is het dus de wijze waarop ik voor de wereld open ben. (Merleau-Ponty, 2009, 85, vgl. ook pp. 97: '[L]e corps est le véhicule de l'être au monde.'). Deze bijzondere zijswijze kan verhelderd

worden door na te gaan hoe het eigen lichaam ruimtelijk gegeven is. Zo wijst Merleau-Ponty erop dat de delen van het eigen lichaam niet naast elkaar liggen, zoals bijvoorbeeld het potlood naast de computer, maar elkaar 'omhullen' (*enveloppeur*). De delen van het eigen lichaam, mijn armen, benen, handen, voeten, hoofd etc., zijn volledig met elkaar verbonden. Zozeer dat ik doorgaans helemaal niet stil sta bij verschillende 'lichaamsdelen'; dit is eigenlijk al abstract. Mijn lichaam is niet als afzonderlijke instantie voor mij aanwezig; het lichaam dat ik ben is mij gegeven in zijn fundamentele betrokkenheid op een situatie.

Om die reden kunnen we evenmin stellen dat het lichaam een 'positie' inneemt 'in de ruimte'. In dat geval zouden we het lichaam namelijk weer als object isoleren, terwijl het er juist om gaat te zien dat het eigen (fenomenale) lichaam verschijnt als 'houding (*posture*) ten opzichte van een zekere actuele of mogelijke taak' (Merleau-Ponty, 2009, 116). Het woord 'hier', toegepast op het lichaam, dient niet als ruimtelijke markering begrepen te worden, maar duidt volgens Merleau-Ponty op de *situatie* van het lichaam dat zich voor een taak gesteld ziet. Mijn lichaam is daar waar het iets te doen heeft. Dus mijn rechterhand bevindt zich niet op '10 centimeter afstand' van het glas water dat op tafel staat, maar is gegeven vanuit mijn algehele houding ten opzichte van het potlood waarmee ik aan het schrijven ben. Mijn lichaam is niet ge-positioneerd *naast* andere dingen. Mijn lichaam is *gesitueerd*.

Wat betekent dit voor het traditionele begrip van beweging? De traditionele dualistische benadering breekt het fenomeen van de lichaamsbeweging in stukken op. Aan de ene kant is er de zuivere beweging 'in de ruimte', aan de andere kant het subject dat zich denkend tot deze beweging verhoudt en zo iets 'in de ruimte' bewerkt. Beweging zou dan niets anders zijn dan verandering van plaats. Maar zoals hierboven al naar voren kwam is mijn lichaam in eerste instantie niet gegeven als een object 'in de ruimte'. Om die reden is het abstract om het eigen

---

Drs. Gustan Asselbergs voltooide de Philosophy Research Master aan de Universiteit van Amsterdam. Naast zijn interesse in fenomenologie, schrijft hij korte verhalen en is hij actief als drummer.



# MERLEAU-PONTY

## Phénoménologie de la perception



tel gallimard

lichaam te beschouwen als middel dat mij expliciet ter beschikking staat en dat ik kan inzetten voor doelen die mij van tevoren voor de geest zouden staan. Wanneer ik naar een glas grijp, *transporteer* ik dan mijn arm? Ik beweeg *mijn* arm. Bewegen is altijd een zich-bewegen, zonder tussenkomst van een bewustzijn dat de beweging gadeslaat. Beweging én besef van beweging vormen een onverbreekelijke eenheid. Het gaat hier om één fenomeen, namelijk een impliciet lichaamsbesef omtrent datgene waar de eigen beweging op anticipeert. Iedere lichaamsbeweging veronderstelt een ongearticuleerd verstaan van mijzelf als levend lichaam dat open staat naar een wereld. Dit is wat Merleau-Ponty *motorische intentionaliteit* noemt.

Als ik naar mijn bril reik die voor mij op tafel ligt, verplaats ik niet mijn arm in de objectieve ruimte, alsof ik een ding van het ene punt in de ruimte naar een andere punt in de ruimte breng, maar beweeg ik mij dankzij een vooruitgrijpen van mijn lichaam naar deze bril te midden van andere dingen. Ik hoef dus niet eerst mijn

arm te lokaliseren. Ik heb mijn arm altijd al gevonden. Zij vormt op geen enkel moment een 'object' dat door mij bewogen wordt. Evenmin staat de plek van de bril mij thematisch voor ogen wanneer ik ernaar reik. Het is namelijk mijn lichaam dat in zijn motorisch ontwerp steeds al een veld van handelingsmogelijkheden heeft geopend. Aldus grijp ik als vanzelfsprekend naar de bril (die naast de computer en het glas waterligt) en kan ik deze zonder expliciete berekening of reflectie precies op de juiste manier opzetten. Kortom, de bril staat mij niet eerst als doel voor ogen waarna ik een beweging in de 'juiste' richting maak: de beweging is zelf al gericht.

Via deze weg kunnen we ook iets zeggen over een ander aspect van de ruimte-ervaring, namelijk over nabijheid en verte. Eigenlijk is het vanuit de lichamelijke betrokkenheid op een horizon van handelingsmogelijkheden, dat een bepaald ruimtelijk veld gestalte krijgt. Zo schrijft Waldenfels: 'Die Situation eröffnet ein bestimmtes Raumfeld, in dem dieses oder jenes naheliegt, anderes ferner liegt, wieder anderes durch Hindernisse verstellt oder von den Grenzen des Raumfeldes ausgeschlossen ist.' (Waldenfels, 2000, 115) De ruimtelijkheid van de dingen krijgt gestalte vanuit de specifieke wijze waarop ik lichamelijk gesitueerd ben. Sommige dingen liggen nabij, andere ver weg. Bij sommige dingen kan ik in de buurt komen, bij andere niet. Terugkomend op het voorbeeld van zojuist: de mogelijkheid dat ik de bril op tafel ervaar als iets wat binnen handbereik ligt, veronderstelt een besef van de motorische mogelijkheid van mijn lichaam om naar de bril te grijpen en veronderstelt dus ook een besef van de draagwijdte (*portée*) van mijn lichaam. Het ruimtelijke veld van de omgang laat zich met Merleau-Ponty verstaan vanuit de motorische intentionaliteit van mijn lichaam. Zo beschouwd is het fenomenale lichaam constitutief voor een bepaalde dynamiek van nabijheid en verte die karakteristiek is voor de ruimte van het handbereik.

Een ander belangrijk aspect van de structuur van de motorische intentionaliteit, is de anticipatie op het mogelijke (*le possible*), zoals Merleau-Ponty stelt (Merleau-Ponty, 2009, 127). Namelijk de mogelijkheid om ook andere bewegingen te maken dan de gewoontehandelingen die passen in een actuele situatie. De oriëntatie of anticipatie van mijn lichaam op het mogelijke, maakt dat ik niet volledig geabsorbeerd ben in wat actueel gegeven is, maar ook open sta voor andere mogelijkheden, taken en situaties. Deze mogelijkheden liggen niet buiten de fenomenale situatie – alsof ik de wijze waarop ik in een omgeving ben ingevoegd geheel zou moeten



onderbreken om een nieuwe mogelijkheid aan te wenden –, maar liggen in de situatie zelf besloten. Wanneer ik het glas van mijn bureau oppak, nu niet om het met water te vullen, maar om de vlieg te vangen die voortdurend tegen het raam in mijn kamer opvliegt en mij tijdens het werken hindert, blijk ik in deze bewegingshandeling in te zijn gegaan op een nieuwe mogelijkheid om het glas te gebruiken. Een dergelijke improvisatie vereist dat ik motorisch gezien zeer vertrouwd ben met het voorwerp.

## Sedimentatie

Met de uitweiding hierboven is nog lang niet alles gezegd over de fundamentele betrekking die Merleau-Ponty ziet tussen het fenomenale lichaam en de ruimte. Wel krijgen we langzaam zicht op hoe verstrekkend zijn analyse van de situationele ruimtelijkheid van het lichaam is. De frase waar Merleau-Ponty in dit verband op uitkomt is dat het lichaam niet zozeer *in de ruimte* is als wel *'de ruimte bewoont'*. (Merleau-Ponty, 2009, 165, 205-206). Hierbij gaat het uiteraard niet om de ruimte als iets wat losstaat van het lichaam, maar om mijn vertrouwdheid met een wereld. Mijn lichaam dat de ruimte bewoont is altijd al vertrouwd met een bepaalde ruimtelijke situatie, is onmiddellijk georiënteerd.

Wanneer ik mij in mijn huis verplaats, weet ik meteen en zonder enige redenering dat naar de badkamer lopen dicht langs de slaapkamer lopen betekent (...). Mijn woning (...) blijft mij (...) als vertrouwd domein omgeven zolang ik haar belangrijkste afstanden en richtingen 'in mijn handen' of 'in mijn benen' houd en er vanuit mijn lichaam talloze intentionele draden naartoe gaan. (Merleau-Ponty, 2009, 151-152).

Merleau-Ponty specificeert dat een dergelijke vertrouwdheid mogelijk is dankzij de 'sedimentatie' van onze doorleefde ervaring. De eigen woning vormt een 'verworven wereld' die als het ware is ingeklonken in mijn wijze van verhouden. Het gaat hier om een ruimtelijke vertrouwdheid. Zoals Merleau-Ponty schrijft draagt mijn lichaam de belangrijkste afstanden en richtingen in zich. Alledaagse oriëntatie is geworteld in mijn habituele lichaam ('un être impersonnel'). Meer in het algemeen houdt de frase van het lichaam dat de ruimte bewoont dus sterk verband met wat we doorgaans gewinning noemen.<sup>1</sup>

verwerven, zoals lopen, fietsen of gereedschap gebruiken? Gewoontevorming heeft volgens Merleau-Ponty te maken met het verwerven van het vermogen om op 'situaties van een zekere vorm te antwoorden (*répondre*) met oplossingen (*solutions*) van een zeker type.' (Merleau-Ponty, 2009, 166) Dit proces is er een van 'motorische inwijding' (*consécration motrice*) waarbij ons lichaam een bepaalde motorische betekenis leert vatten. Merleau-Ponty's cruciale punt is inderdaad dat het verwerven van een vaardigheid er niet zozeer in bestaat dat we ons bepaalde (expliciet geformuleerde) regels eigen maken waardoor we in staat zijn deze in de desbetreffende situatie adequaat toe te passen, alsof deze regels ons blijvend voor de geest staan en al onze bewegingen aansturen. Het is mijn lichaam dat een bepaalde beweging leert snappen. Wanneer je iemand, die beschikt over de vaardigheid van het typen, vraagt om de letters van het toetsenbord uit zijn hoofd op te zeggen of op papier te tekenen, zal hij hier hoogstwaarschijnlijk niet in slagen. Wanneer hij echter bezig is achter de computer, vinden zijn vingers zonder nadenken of uitdrukkelijk observeren hun weg. Na verloop van tijd zal zo iemand zelfs 'blind' kunnen typen. Deze opgedane 'kennis' bestaat niet uit mentale regels of informatie hoe te handelen, maar om een 'weten dat in de vingers zit' (*know-how*) (Merleau-Ponty, 2009, 168).

Nu is het hier niet mijn bedoeling om aan de hand van Merleau-Ponty argumenten naar voren te brengen tegen het representationalistische model van kennis, maar om iets duidelijk te maken omtrent de ruimtelijkheid van de gewoontehandeling. Want het opmerkelijke is dat Merleau-Ponty het leren omgaan met bepaalde voorwerpen uiteindelijk omschrijft als het integreren van de ruimtelijkheid van deze voorwerpen in de lichaamsruimte. Hij spreekt in dit verband van 'inlijven' (*annexion*). Het volgende voorbeeld van Merleau-Ponty maakt onmiddellijk duidelijk waar het om gaat: 'Een vrouw bewaart zonder enige berekening een veilige afstand tussen de pluim op haar hoed en de dingen die deze zouden kunnen afbreken (...)' (Merleau-Ponty, 2009, 167). Vergelijkbare voorbeelden zijn de vaardigheid van het autorijden, het hanteren van een blindenstok door de blinde, het al eerder genoemde typen of het bespelen van een instrument. Deze voorbeelden leren dat de voorwerpen waarmee we gewoon zijn om te gaan, deel uit gaan maken van de structuur van het fenomenale lichaam. Als ik een nauwe steeg inrijd 'weet' ik of ik er met mijn auto door kan, net zoals wanneer ik een deur doorga zonder eerst te hoeven berekenen of deze breed genoeg is in vergelijking met



mijn fysieke lichaam. De auto waarin ik rijd of het toetsenbord onder mijn vingers verschijnen (strikt genomen) dan ook niet meer als dingen, zoals het glas water op tafel of het stoplicht waarvoor ik sta te wachten. Heidegger stelde al in *Sein und Zeit* dat de dingen waarmee we omgaan zich terugtrekken. Merleau-Ponty begrijpt dit ‘terugtrekken’ nu op een specifieke manier en voegt in dit opzicht iets toe. Zoals gezegd gaat het om een bepaalde lichamelijke toe-eigening of inlijving van de ruimtelijke structuur van het voorwerp. Het ingelijfde voorwerp verdwijnt naar de achtergrond van het lichaam. Zo schrijft Merleau-Ponty: ‘Wennen aan een hoed, aan een auto of aan een stok betekent dat men zich erin vestigt (*installer*), of omgekeerd, dan men ze aan de omvang van het eigen lichaam laat deelnemen.’ (Merleau-Ponty, 2009, 168) Timmeren wil dus ook zeggen: de beweging van het timmeren begrijpen.

Laat ik een en ander proberen kracht bij te zetten met een voorbeeld uit eigen ervaring. Wanneer ik achter mijn drumstel ga zitten en mijn drumstokken ter hand neem om te gaan spelen, kan ik eigenlijk niet meer zeggen waar mijn hand ophoudt en de drumstok begint. De drumstokken zijn opgenomen in de wijze waarop ik lichamen aanwezig ben en nemen dus deel aan de ruimtelijkheid van mijn lichaam. Het is via deze stokken dat ik de trommels en de bekkens waarneem en mijn omgeving begrijp. De plekken van de trommels en de bekkens vormen geen punten in de objectieve ruimte in relatie tot de positie van mijn fysieke lichaam, maar vormen het bereik van mijn slagwerkhandelingen waar ik via de drumstokken onmiddellijk weet van heb. Dit ruimtelijke bereik waar ik lichamen mee vertrouwd ben, is een handelingsruimte (*espace manuel*). Doet zich een gelegenheid voor dat ik op een ander drumstel moet spelen, waarbij de verschillende trommels en bekkens van een ander formaat zijn, meer of minder in aantal en op een andere manier afgesteld – dan blijkt mijn lichaam, na een aantal ‘gebaren van inwijding’ (*gestes des consécration*), vrij snel gewend aan deze relatief nieuwe situatie, zonder dat ik mij eerst een voorstelling heb gemaakt van het nieuwe drumstel en alle afstanden opnieuw heb berekend. Merleau-Ponty zou zeggen dat ik als drummer immers heb leren antwoorden op situaties van een *zeker type*. Ik heb mij een bepaalde motorische stijl eigen gemaakt. (Merleau-Ponty, 2009, 168-172).

Merleau-Ponty’s analyse van de gewoontevorming wijst erop dat het lichaamsschema door een structurele openheid gekenmerkt wordt. Volgen we Merleau-Ponty dan zouden we het gewoon raken met bepaalde omgangswij-

zen kunnen omschrijven als het verrijken van het eigen lichaamsschema. Dit moet dan uiteraard niet in kwantitatieve zin opgevat worden, maar in de zin van het eigen maken van bepaalde disposities die mijn wijze van bestaan vormgeven. Zo bezien is het verwerven van disposities, gewoontes en vaardigheden het verwerven van een wereld. Op deze wijze leert mijn lichaam een wereld bewonen.

## Georiënteerde ruimte

Een ander kenmerk van onze ruimte-ervaring dat we nog niet hebben besproken is richting. De wijze waarop we omgaan met de dingen is altijd georiënteerd. Waar vindt deze oriëntatie zijn grond? De mogelijkheid van een georiënteerde ruimte heeft volgens Merleau-Ponty te maken met de vestiging van een ruimtelijk kader (*niveau spatial*) dat tot stand komt in een wederzijdse betrekking tussen lichaam en wereld. Hierbij gaat het niet om mijn actuele lichaam, maar om mijn lichaam als ‘systeem van mogelijke handelingen (...) wiens “plaats” door zijn taak en situering wordt bepaald’ (Merleau-Ponty, 2009, 189). Dat boven en onder niet samenvallen met mijn feitelijke lichaam blijkt bijvoorbeeld hieruit dat ik dit onderscheid niet altijd met mij meeneem, zoals wanneer ik ga liggen. ‘Boven’ is dus niet simpel waar mijn hoofd is en ‘onder’ waar mijn voeten zijn. Het onderscheid in richtingen is volgens Merleau-Ponty eerder gerelateerd aan hoe ik gewoon ben te handelen en te bewegen in een praktisch veld. Hoe moeten we dit begrijpen?

Ik ervaar mijn omgeving doorheen mijn lichamen vermogens om in deze omgeving te handelen en heb mij er op deze manier altijd al in gevestigd. De waarneming van een praktisch veld veronderstelt dus het besef van mijzelf als lichamen actor, als ‘systeem van mogelijke handelingen’, dat naar een bepaald situationeel evenwicht zoekt. Merleau-Ponty voegt hier nu aan toe dat mijn lichaam in zijn greep op een situatie ‘een richting te voorschijn laat komen’ (Merleau-Ponty, 2009, 291).

Het kader komt tot stand, wanneer zich tussen mijn lichaam als vermogen van bepaalde gebaren en als vereiste voor bepaalde bevoorrechte handelingsontwerpen enerzijds, en het waargenomen schouwspel als uitnodiging tot dezelfde gebaren en als toneel van dezelfde handelingen anderzijds, een overeenkomst [*pacte*] vestigt die mij de beschikking over de ruimte geeft en tegelijk aan de dingen een onmiddellijke



macht over mijn lichaam verleent. (Merleau-Ponty, 2009, 289)

Het ruimtelijke kader wordt niet aan de dingen opgelegd of door de dingen zelf gevormd. Het kader krijgt gestalte doordat mijn lichaam zich afstemt op een wereld die mij uitnodigt tot zekere bewegingen en handelingen. Hierbij is het onmogelijk te zeggen wat eerst is: het bewegingsontwerp van mijn lichaam of de uitnodigingen die van een wereld uitgaan. Merleau-Ponty lijkt dit eerder als een intrinsiek samenspel te begrijpen dat niet meer herleid kan worden tot iets anders. Merleau-Ponty spreekt in het citaat over een 'overeenkomst' die zich vestigt. Het situationele evenwicht dat op deze wijze gestalte krijgt, wat ook wel omschreven wordt als een 'waarnemingsbodem', een 'grond voor mijn leven', is het 'absolute in het relatieve (Merleau-Ponty, 2009, 290).

Een proefpersoon die een speciale bril draagt waardoor alles omgekeerd verschijnt, ervaart zijn wereld aanvankelijk als omgekeerd omdat hij er nog niet in 'leeft' (Merleau-Ponty, 2009, 281). Na een aantal dagen echter verandert dit. De proefpersoon krijgt greep op zijn wereld waardoor het kader zich vestigt. Van belang om te benadrukken is dat deze greep strikt genomen geen motorische verkenning van de omgeving door mijn reële lichaam vereist. Zoals gezegd verschijnt het praktische veld als georiënteerd doordat het in principiële zin wordt ervaren als een 'field of potential action', om een frase van Charles Taylor te gebruiken (Taylor, 1995, 24). Merleau-Ponty's these is dat we van ruimtelijk kader kunnen veranderen omdat we lichamelijk zijn en het praktisch veld van de omgang altijd al als een mogelijk handelingsdomein begrijpen. De mogelijkheid om van kader te veranderen is iets wat mijn lichamelijke bestaanswijze met zich mee brengt (Merleau-Ponty, 2009, 290).

Merleau-Ponty's uitleg van het ruimtelijk kader blijft echter ook iets mysterieus houden. In hoeverre geeft Merleau-Ponty nu werkelijk een uitleg *hoe* het ruimtelijk kader van onze ervaring – meer specifiek: de richtingen 'boven' en 'onder' – gestalte krijgt? Hij maakt heel duidelijk *dat* een dergelijk kader noodzakelijk is voor de ruimte-ervaring. Hij beargumenteert bovendien waarom dit kader niet vanuit het subject óf vanuit het object begrepen kan worden. Maar eigenlijk lijkt het alsof we niet meer kunnen zeggen dan dat een dergelijk kader steeds al voorondersteld moet zijn in de ervaring van een lichamelijke actor. We kunnen nauwelijks verder vragen of specificeren. Hiermee zijn we aanbeland bij de kwestie van mogelijkheid.

## Ruimte en mogelijkheid

Merleau-Ponty's analyse van de ruimtelijkheid van het lichaam brengt een verschuiving teweeg in onze door de objectieve wetenschap beheerste blik. We hebben gezien dat ruimte niet als zelfstandig container begrepen kan worden – een reservoir waar objecten in zweven, zoals lichamen in glazen water – maar als een geleefde realiteit. Mijn habituele lichaam heeft altijd al een wereld verworven en is *bij* de dingen. Op die wijze bewoon ik de ruimte. Elke andere objectieve bepaling doet de ervaring van ruimte geweld aan. Merleau-Ponty's begrip van motorische intentionaliteit en gewoontevorming is van fundamentele betekenis omdat zij licht werpt op de ruimtelijke structuur van onze alledaagse manier van in de wereld zijn. Toch zijn er ook aspecten aan Merleau-Ponty's fenomenologisch ontwerp die vragen oproepen. Zo bleek al in de analyse van de georiënteerde ruimte dat er iets raadselachtigs blijft aan de manier waarop Merleau-Ponty spreekt van de vestiging van een ruimtelijk kader. De vraag hoe richting precies mogelijk is, verwijst ons terug naar het bestaan van wat Merleau-Ponty het habituele lichaam noemt, de anonieme existentie die steeds al een wereld heeft verworven. 'Zowel de ruimte als de waarneming in het algemeen wijzen in het hart van het subject op het feit van zijn geboorte, op het voortdurende aandeel van zijn lichamelijkheid, op een communicatie met de wereld ouder dan het denken.' (Taylor, 1995, 24) De vraag hoe dit verwerven van een wereld qua structuur gedacht moet worden, dit allereerste begin van het lichaam dat op de mogelijkheid van een ruimtelijk kader anticipeert en dat eveneens de mogelijkheid heeft nieuwe kaders of andere georiënteerde ruimtes te openen dan de vertrouwde, wordt door Merleau-Ponty niet verder ter discussie gesteld.

'[H]et is wezenlijk [aan de ruimte] om altijd al geconstitueerd te zijn; en zo kan zij op magische wijze aan onze omgeving haar ruimtelijke bepalingen verlenen zonder ooit zelf te verschijnen.' (Merleau-Ponty, 2009, 294)

Ruimte betekent voor Merleau-Ponty altijd: bewoonde ruimte, reeds ervaren ruimte, reeds gekende ruimte. Wij weten altijd al onze weg, we zijn altijd al thuis in de wereld. Het lijkt geen zin te hebben om onder al die lagen te zoeken naar een allereerste contact. Mijn eerste greep op de wereld verschijnt als de uitvoering van een veel oudere overeenkomst (Merleau-Ponty, 2009, 290). Om die reden is het woord 'sedimentatie' zo treffend. Onze ervaring van de wereld, ons voortdurend in de weer zijn,



vormt een weefsel waarin al onze eerdere ervaringen zijn opgenomen, als afzettingen die een vertrouwde georiënteerde omgang mogelijk maken. Maar is hiermee alles gezegd?

In de bespreking van de structuur van onze gewoontevorming bleek al dat ons lichaam niet enkel de wereld bevestigt zoals die is, maar ook nieuwe ervaringen opdoet. Het proces van vaardigheden leren (een vlieg leren vangen met een glas, kitesurfen, smartphones bedienen) bestaat erin dat mijn lichaam een nieuwe beweging leert snappen. Noodzakelijk hiervoor is dat ik niet volledig geabsorbeerd ben in wat actueel gegeven is, maar ook open sta voor andere mogelijkheden. Anders valt er niets te leren en zou ik, om zo te zeggen, nooit mijn horizon kunnen verbreden. Merleau-Ponty stelt dan ook dat de 'oriëntatie op het mogelijke' (*l'orientation vers le possible*) een voorwaarde is voor het verwerven van nieuwe gewoontes en disposities. Maar wat wil de oriëntatie op het mogelijke eigenlijk zeggen?

De kwestie die ik hier aansnijdt betreft in wezen de vraag hoe we open kunnen staan voor datgene wat nog onbekend is en slechts mogelijkheid. Ik heb erop gewezen dat Merleau-Ponty het verwerven van nieuwe 'stabiele disposities' (*dispositions stables*) als een ruimtelijke aangelegenheid beschouwt waarbij mijn lichaam de ruimtelijkheid van bepaalde voorwerpen inlijft in de eigen lichaamsruimte. Maar dit inlijvingsgebeuren wordt verder niet door hem gethematiseerd. Hoe verhoud ik mij tot de mogelijkheid dat ik bijvoorbeeld met een glas improviseer? Hoe kunnen we open zijn voor datgene wat slechts latent aanwezig is, als het ware aan de randen van mijn horizon? Wat is nou eigenlijk de ontologische voorwaarde voor de *mogelijkheid* dat ik altijd al open sta naar de wereld? (Merleau-Ponty, 2009, xii, 151). Dergelijke analyses vinden we niet terug in *Phénoménologie de la Perception*. Merleau-Ponty beoefent immers geen ontologie.<sup>2</sup> In zijn fenomenologie van de ruimte ligt het primaat bij de verworvenheid van een wereld, onze vertrouwdheid ermee: het habituele lichaam dat altijd al bekend is met de dingen. Merleau-Ponty tracht dit oneindig subtiele weefsel recht te doen door het niet over het hoofd te zien, zoals wij doorgaans doen. Zonder lichaam zou er voor ons geen ruimte bestaan.

## Noten

1. Merk op dat de volgende woorden ook doorklinken in 'bewonen': *habiter* en *habitude* (Frans); *habitat* en *habitus* (Latijn); *wohnen* en *Gewohnheit* (Duits). Vermoedelijk gaat het hier niet alleen om een etymologische verwantschap, maar om een structurele verwantschap.
2. Om dezelfde redenen vinden we bij Merleau-Ponty geen analyses van de ruimtelijke zijswijze van objecten, bijvoorbeeld het gegeven dat dingen hun *plek* hebben in een *omgeving*.

## Literatuur

- Heidegger, Martin (1987). *Zollikoner Seminare. Protokolle – Gespräche – Briefe*. Frankfurt am Main: Vittorio Klostermann
- Heidegger, Martin (2006 [1927]). *Sein und Zeit*. 19e druk. Tübingen: Max Niemeyer Verlag.
- Merleau-Ponty (1945). *Phénoménologie de la perception*. Paris: Gallimard. Nederlandse vertaling: *Fenomenologie van de waarneming*. (2009) Vert. D. Tiemersma en R. Vlasblom, 2e druk. Amsterdam: Boom
- Taylor, Charles (1995). 'The validity of transcendental arguments.' In: *Philosophical Arguments*. Cambridge: Harvard University Press
- Waldenfels, Bernard (2000). *Das leibliche Selbst. Vorlesungen zur Phänomenologie des Leibes*. Frankfurt am Main: Suhrkamp